

CESTY DO SVATÉ ZEMĚ

XII.-XX. STOLETÍ

Mýty a realita v ruských a českých cestopisech

DANUŠE KŠICOVÁ

CESTY DO SVATÉ ZEMĚ

XII.–XX. století

muni
PRESS

CESTY DO SVATÉ ZEMĚ

XII.–XX. století

Mýty a realita v ruských a českých cestopisech

Danuše Kšicová

Masarykova univerzita
Brno 2013

Recenzenti: prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.
prof. PhDr. Oldřich Richterek, CSc.

Památce dědečka Antonína

© 2013 Danuše Kšicová
ISBN 978-80-210-7623-5 (online : pdf)
ISBN 978-80-210-6139-2 (vázaná vazba)

OBSAH

Předmluva	7
Úvodem	9
Putování igumena Daniila v letech 1104–06	13
Od Daniila k renesanci	29
Bratrská mise Martina Kabátníka, uskutečněná v letech 1491–1492	35
Putování k Božímu hrobu Jana Hasištejnského z Lobkovic r. 1493	52
Cesta Oldřicha Prefáta z Vlkanova, konaná r. 1546	70
Cesty koncem 16. století	89
Příhody Václava Vratislava z Mitrovic v Turecku v letech 1591–1595	94
Cesta Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic z roku 1598	109
Cesta do Svaté země moskevského kněze Ioanna Lukjanova za panování Petra Velikého v letech 1701–1703	151
Avraam Sergejevič Norov – <i>Putování po Svaté zemi r. 1835</i>	174
Gogolovy vzpomínky na Jeruzalém z let 1848–1850	194
Historická situace 19. století	201
Nerudova cesta na Blízký východ r. 1870	204
Exkurs do historie	229
Buninův <i>Stín ptáka</i> , 1907	232
Putování Andreje Bělého na přelomu let 1910–1911	244
Proměny žánru cestopisu	257
Jeruzalém 2001	275
Istanbul na jaře r. 2012	286
Závěrem	297
Věcný komentář	300
Ediční poznámka	308

Pilgrimages to the Holy Land XII–XX Centuries. Myth and Reality in Russian and Czech Pilgrimages	310
Хождения в Святую землю XII–XX веков. Мифы и реальность в русских и чешских паломничествах	313
Edice	316
Výběrová bibliografie	320
Zkratky	326
Obrazové přílohy	327
Rejstřík	332

PŘEDMLUVA

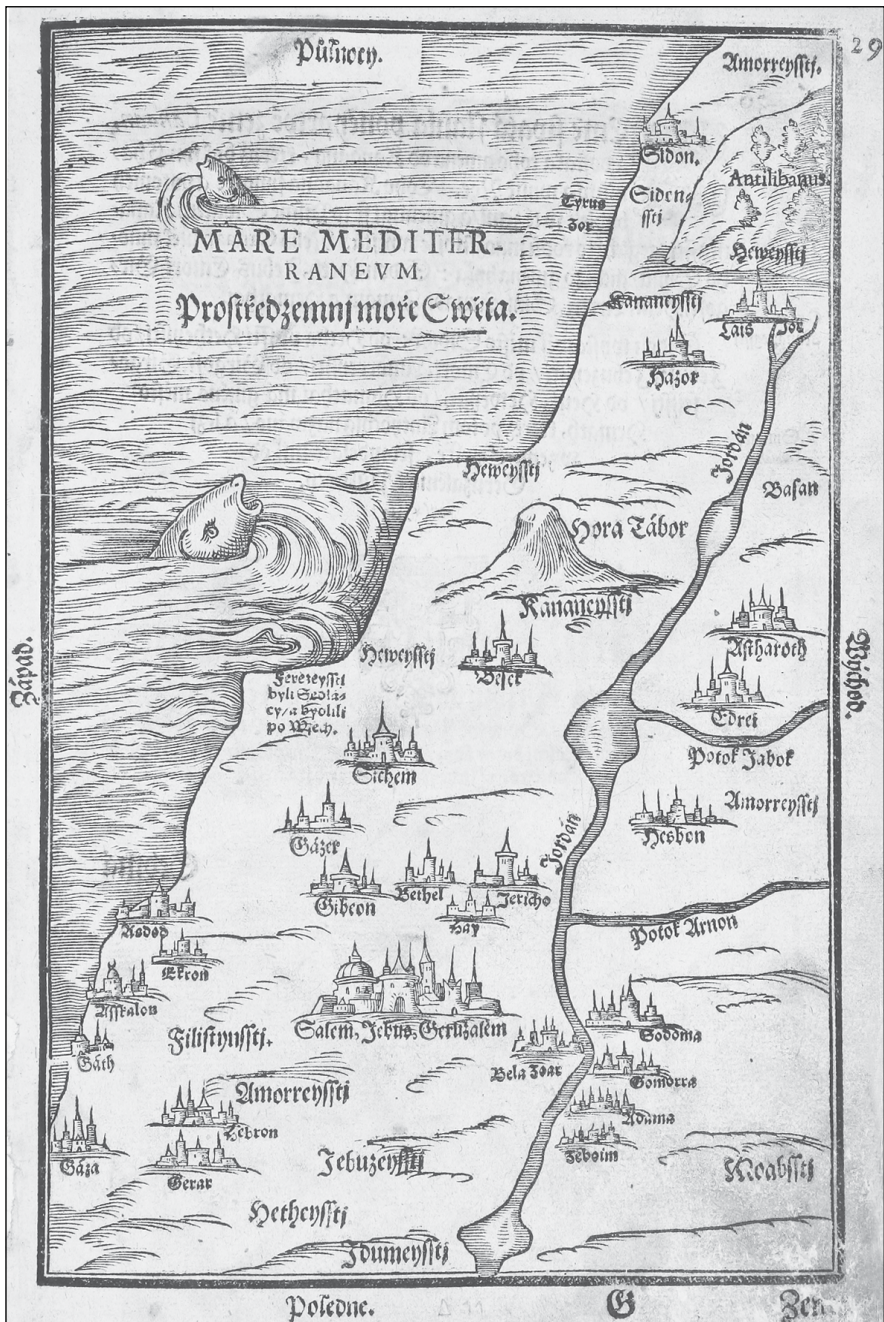
Ještě začátkem padesátých let dvacátého století byl na půdě rodinného domu černý dřevěný kufr, s jakým odcházeli vojáci do první světové války. Byl plný dopisů a zažloutlých pohlednic z Jeruzaléma a jeho okolí, popsaných drobným kantorským písmem. Mladý Antonín v nich sděloval ženě Marii, kterou nechal doma se čtyřmi malými dětmi, svoje dojmy ze Svaté země. To bylo r. 1903, rok po narození mého otce Stanislava. Po několik následujících let pak Antonín organizoval podobné zájezdy – pravděpodobně hlavně pro učitele, protože sám byl ředitelem rousínovské školy a posléze okresním školským inspektorem. V těch dobách to musela být významná šarže. Ještě po letech na něho s úctou vzpomínal docent Alois Gregor, když jsem k němu v prvním ročníku přišla pro zápočet. Obsah kufru se asi zalíbil některému z chlapců, kteří k nám tehdy chodili na návštěvu. Škoda. Mohl to být pěkný dokladový materiál.

To vše je již dávno pryč. Dědeček Antonín zemřel dřív, než se jeho vnuci stačili narodit. Ale ta dávná cesta asi zůstala někde v podvědomí, když mi začátkem nového tisíciletí přišla pozvánka na jeruzalémskou konferenci a já letěla do země, která byla již úplně jiná než kdysi před těmi více než sto lety. Jaké to bylo počátkem 12. století a později vypovídá tato kniha. Její genezi dokládá také účast na projektu klasických filologů z Olomouce, Brna a Prahy *Druhý život antického mýtu* (Brno 2004) a příspěvky na konferencích brněnského Centra filologicko-areálových studií, pořádaných v rámci vzdělávacího projektu Ministerstva školství a Evropské unie. O dávné pouti do Jeruzaléma kupodivu projevil zájem i Český rozhlas.

A protože je to kniha o cestách, provázela ji řada soukromých výjezdů do knihoven Prahy, Moskvy, Paříže, Vídně, ke studijnímu pobytu ve Varšavě a zájezdů do míst, kudy vedla trasa dávných poutníků: na Krétu, Rhodos, Kos, do Káhiry, Kateřinského kláštera na Sinaji a do Istanbulu.

Nejtěžší cesta však nastala při zpracovávání materiálů, o jejichž záludnostech jsem neměla tušení. Díky všem, kdo mi při tom pomáhali. Morální podporou mi bylo porozumění paní docentky Aleny Blažejovské, po několik let zařazující seriály o cestách do svého pořadu *Zelný rynek*. Jsem zavázána přítelkyni doktorce Ireně Hrabětové za podněty ke ztvárnění textu, paní docentce Haně Bočkové za cenné rady a prof. Liboru Janovi za korekci textu z historického hlediska. S ruskými reáliemi mi pomohl můj dávný moskevský přítel, historik umění Valerij Kulakov. Při poznávání Istanbulu mi byly nápomocny kolegyně z Istanbulské univerzity, profesorka Türkan Olcay a docentka Emine Inanir s celou svou rodinou. Díky nim jsem mohla doplnit nezbytný obrazový materiál.

V Brně 17. dubna 2012.

Mapa Středozemního moře a Palestiny. (Heinricha Büntinga *Itinerarium sacrae scripturae*, tj. *Putování svatých na všechny Svatoú Biblí obojího Zákona, rozdělené na dvě knihy*. Přel. a vyd. Daniel Adam z Velešlavína, Staré Město Pražské 1592).

ÚVODEM

Témata cesty a cestování jsou spjata se starými mýty. Téměř ve všech kulturách se zachovalo vyprávění o vyhnání prvních lidí z ráje.¹ Cestování jako výraz touhy po nabytí ztraceného ráje jakožto symbolu prvotní čistoty je charakteristické nejen pro šamanské rituály, o nichž píše Eliade,² ale také pro putování křesťanů do Svaté země, jež lze chápat jako specifický způsob sebeočisty – ve středověké terminologii „zbavení se hříchů“. Tento zdůrazněný voluntarismus a směřování k vytyčenému cíli odlišuje žánr cestopisu od tématu člověka na cestě, jež je charakteristické pro starořímské romány nebo renesanční eposy, jejichž hrdinové putují podobně, jak je tomu v kouzelných pohádkách, neznámými cestami k toponymicky nejasnému cíli, protože jejich hlavním úkolem je nejčastěji hledání unesených nevěst.³ V daném případě je cestování spjata s motivem napětí a tím i zábavnosti. Přeměna v žánr cestopisu s sebou nese spolu s posílením dokumentárnosti také důraz na funkci poznávací.⁴ Putování do Svaté země mají v žánru cestopisu zvláštní postavení, neboť plní hluboké duchovní poslání.⁵ Základním motivem těchto cest byla odvěká víra, že modlitba realizovaná na posvátných místech má mnohem větší účinnost, než je tomu jinde. Křesťanství v podstatě jen navázalo na to, co bylo známo nejen v antice, ale i v nejrůznějších pohanských kulturách. Ve středověku, ale i později proto pouti k Božímu hrobu plnily především funkci sakrální. Jejich počátek spadá do 4. století, kdy se do Palestiny vydala sv. Helena, matka Konstantina I. Velikého (275–337, od r. 306 římský císař), jenž r. 313 milánským ediktem povolil křesťanství a r. 330 založil na místě řecké osady Byzantion Konstantinopol jako hlavní město východní říše. Její význam vzrostl po rozdělení římské říše na západní a východní (395) a zvláště pak po zániku západořímské říše (476). Sv. Helena (asi 255–330) již jako zralá žena zakládala v Palestině chrámy a podle legendy tam našla kříž, na němž byl ukřižován Kristus. Z prostředku poprav, masově užívaného ve starém Římě, se tak stal posvátný kult, umocňovaný množstvím vyobrazení a posléze i vztyčováním nejrůznějších replik ve volné přírodě. Po stopách sv. Heleny do Jeruzaléma pu-

1 Srov. Mírcea Eliade, *Mýty, sny a mystéria*. Oikoymenh, Praha 1998, 52–63. H. Baumann, *Schöpfung und Urzeit des Menschen im Mythos afrikanischer Völker*. Berlin 1936 aj.

2 Tamtéž.

3 M. M. Bachtin, *Formy vremeni i chronotopa v romane. Očerki po istoričeskoj poetike*. In: Týž, *Voprosy literatury i estetiki*. Chudožestvennaja literatura, Moskva 1975. Karel Krejčí, *Heroikomika v básnictví u Slovanů*. ČSAV, Praha, 1964.

4 Zlatko Klátik, *Vývin slovenského cestopisu*. SAV, Bratislava 1968.

5 Aron Ja. Gurevič, *Kategorie středověké kultury*. Mladá fronta, Praha 1978. A. A. Potebnja, *Estetika i poetika*. Iskusstvo, Moskva 1976.

tovala řada poutníků, zvláště poté, co církevní otcové, kteří v čele s Grigorijem Nisským pouti koncem 4. století kritizovali, od své kritiky upustili a naopak je začali podporovat. Vzhledem k velkému náboženskému vzepětí širokých lidových vrstev lze za masovou pout' k Božímu hrobu pokládat i křížové výpravy. Jejich zlověstným doprovodem však bylo utrpení, jak je tomu v každé válce.

Po církevním schizmatu, k němuž došlo r. 1054 a jehož důsledkem bylo rozdělení církevních mocenských center mezi Řím a Konstantinopol, prováděným řadou úprav administrativních, ideologických i obřadních, se přirozeně setkáváme s jistými důsledky této skutečnosti i ve slovesné výpovědi dávných poutníků různé církevní orientace.

Putování, jemuž je v této knize věnována pozornost, začíná ve dvanáctém století, tedy v hlubokém středověku, pokračuje českými renesančními cestopisy z konce 15. a 16. století, ruským barokním cestopisem z počátku století 18., racionálními cestovními záznamy z první a druhé poloviny století 19., mezi nimiž je zastoupena ruská i česká literatura, a kulminuje cestovními črtami dvou významných reprezentantů ruské moderny Ivanem Buninem a Andrejem Bělým, kteří cestovali na Blízký východ počátkem století dvacátého. První kapitola nás uvádí do doby Kyjevské Rusi, odkud se vydávali poutníci do Palestiny, aby odtud přinesli palmovou větev na památku Kristova vjezdu do chrámu. Proto se jim rusky říkalo „palómniki.“

Soubor staroruských líčení cest do Palestiny byl v polovině 90. let vydán pod názvem *Putování do Svaté země. Zápisky ruských poutníků a cestovatelů 13.–20. stol.*⁶ Zcela zvláštní místo mezi těmito texty zaujímá *Život a putování Daniila, igumena Ruské země,*⁷ dostupný v českém prostředí i díky významnému vydání z poloviny 19. stol. – díla A. S. Norova,⁸ geografa, diplomata a badatele, jenž svoje cesty do těchto oblastí popsal v cestopisech z 30. a 60. let. Díky jeho překladu Daniilovy pouti do francouzštiny se tento unikátní cestopis stal známým i v zahraničí. O neutuchajícím zájmu o toto významné dílo středověké literatury svědčí i jeho nedávný překlad do polštiny,⁹ provázený fundovanými

6 *Putešestvija v Svjatuju Zemlju: Zapiski russkich palomnikov i putešestvennikov XI–XX vv.* Priloženije k žurnalu Lepta, Moskva 1995, 255 s.

7 *Žitije i choženije Daniila, Russkoj zemli igumena.* Tento překlad do současné ruštiny byl pořízen z vyd. Borise Romanova, *Kniga choženij. Zapiski russkich putešestvennikov XI–XV vv.*, Moskva 1984.

8 *Putešestvije igumena Daniila po Svjatoj Zemle v nač. XII v.* Izd. A. S. Norov, SPb., 1864. Srov. také: *Putešestvije igumena Daniila po svjatym mestam v načale 12 stoletija.* Tip. Sacharova, SPb. 1838. *Житие и хождение Даниила Русьския земли игумена: 1106–1107 гг.* / Изд. М. А. ВЕНЕВИТИНОВ // Православный Палестинский сборник. 1883. Т. 1. Вып. 3; 1885. Т. 3. Вып. 3 (9); Библиотека литературы Древней Руси. Т. 4. С. 26–117 (полг. текста и перев. Г. М. Прохорова). *Choženije: Nachdruck der Ausgabe von Venevitinov 1883–85. Igumen Daniil; Mit einer Einleitung und bibliographischen Hinweisen von Klaus Dieter Seemann.* Wilhelm Fink, München 1970. *Slavische Propyläen*, Bd. 36.

9 *Ibumena Daniila z ziemi ruskiej pielgrzymka do Ziemi Świętej* (relacja z początku XI wieku),

studiemi a kritickým aparátem. V poslední době se na internetu objevilo nové kritické vydání Daniilova putování, provázené paralelním novým překladem vědeckého pracovníka petrohradského Puškinského domu.¹⁰

Čtvero českých líčení cest do Jeruzaléma vzniklo již za jiné historické situace poté, co se ani sedmi křížovým výpravám nepodařilo získat pro křesťanské věřící Boží hrob a k němu příslušející území Palestiny. Všechny čtyři české cestopisy, o nichž bude řeč, byly realizovány v době, kdy se po pádu Byzance Palestina stala součástí mohutné turecké říše. Jakousi spojnicí mezi trasami ruských a českých poutníků hraje pozoruhodné dílo Václava Vratislava z Mitrovic, jenž si svůj přídomek Tureček vysloužil díky strastiplnému pobytu v cařihradských věznicích, kde uvízl kvůli vyhrčené politické situaci na celé tři roky spo-

Kryštof Harant, Mapa jižní Evropy, Blízkého východu a severní Afriky.

przekład Krystof Pietkiewicz, redakcja Joanna Grzembowska, Krystof Pietkiewicz. Wyd. Poznańskie, Poznań 2003.

- 10 *Choždenije igumena Daniila*. Podgotovka teksta, perevod i kommentarii G. M. Prochorova. Elektronnaia biblioteka IRLI RAN. Sobranije tekstov. Biblioteka literatury Drevnej Rusi. t. 4 dle: РНБ, Q.XVII. 88, 1495 г. л. 1–48. 2006–2011, Институт русской литературы (Пушкинский Дом), РАН. Интернет-портал создан при финансовой поддержке Федерального Агентства по печати и массовым коммуникациям. <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4934>\cit. 2012-2-16.

lu s celým českým Rudolfovým poselstvím. Návštěva Konstantinopole, jejíž pád sehrál zásadní roli v historickém vývoji Ruska, a proslulého chrámu Hagia Sofia byla pro stoupence ortodoxní církve stejně důležitá jako modlitba v chrámu Božího hrobu. Proto se mezi pouti do Jeruzaléma dostalo i dílo mladičkého autora, jehož záměr putovat do Palestiny zůstal jen neuskutečněným snem.

PUTOVÁNÍ IGUMENA DANIILA V LETECH 1104–06

Život a putování Daniila, igumena Ruské země (Žitije i choždenije Daniila, Russkoj zemli igumena),¹¹ uskutečněné snad v letech 1104–06, tj. v době, kdy byla Palestina v rukou křižáků, má ve staroruské literatuře v žánru putování do Jeruzaléma výjimečné postavení. Originál cestopisu se bohužel nedochoval. O jeho neobyčejné oblibě však svědčí 150 rukopisných kopií, z nichž nejstarší pochází z r. 1496. Za nejlepší se dlouho pokládal opis z r. 1552, obsažený ve Velkých Míneích metropoly Makaria.¹² Vzhledem k tomu, že dlouho neexistovalo moderní ruské vydání této památky, opírala se většina badatelů o citované Venevitinovo vydání z l. 1883–85, zprostředkované pro širší veřejnost r. 1970 K. D. Seemannem. Podle tohoto vydání byl pořízen i citovaný překlad Daniilovy cesty do polštiny. O problematice moderního vydání Daniilova cestopisu se živě diskutovalo na jeruzalémské konferenci r. 2005, kde čelný představitel Puškinského domu G. M. Prochorov upozornil na zásadní rozdíly mezi první a druhou, široce rozšířenou ilustrovanou redakcí, která však stírala řadu individuálních rysů původního textu.¹³ Elektronické vydání Daniilova cestopisu v původním znění i v překladu G. M. Prochorova proto vychází z nejstarší známé kopie z r. 1495.¹⁴

O biografii igumena Daniila je řada dohadů, např. o souvislosti jeho jména s hrdinou byliny o Danilovi Ignat'jeviči či jeho ztotožnění s Daniilem, jenž byl v letech 1114–1127 biskupem v Jurjevu. Zatímco v těchto případech lze hovořit jen o těžko doložitelných hypotézách, pravděpodobnější se zdají být úvahy spojující tuto pozoruhodnou osobnost s proslulým Pečerským klášteřem v Kyjevě, kde autor mohl nabýt značného religiozního vzdělání, včetně dobré znalosti řečtiny, kterou potvrzují některé pasáže jeho cestopisu. Před vstupem

11 Ve staré ruštině: *Žit'je i choždenije Daniila Rus'kojja zemli igumena (Житие и хождение Даниила Руськия земли игумена)*. Dílo ovšem původně pravděpodobně žádný název nemělo. Jeho potřeba vznikla až v průběhu dalších století, zvláště pak v době rozvoje knihtisku. V nejstarším dochovaném opisu je název *Palomnik Daniila mnicha, skazanije puti iže jest' k Jerusallimu*. Srov. Ihumen Daniil i jeho dzielo. Předmluva v kn. *Ihumen Daniila z zemi ruskiej pielgrzymka do Ziemi Świątej*, 2003, o. c., s. 47.

12 Rkp: Gosudarstvennyj Istoričeskij Muzej, Moskva, Sinod. 995. Srov.: K. D. Seemann, *Einleitung und bibliographischen Hinweisen*. In: Nachdruck der Ausgabe von Venevitinov 1883–85. Igumen Daniil. Wilhelm Fink, München 1970, o. c.

13 Геллан Михайлович Прохоров, Игумен Даниил и его «Хождение» в русской духовной традиции. 2005–2011 – Православный паломнический центр. Jerusalem, 2 nojabrja 2005 g. http://palomnic.org/heritages/history/first/about_daniil/ cit. 2012-2-16.

14 *Choždenije igumena Daniila*. Podgotovka teksta, perevod i kommentarii G. M. Prochorova. O. c. <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4934> cit. 2012-2-16.

do mnišského řádu zřejmě získal jako příslušník jihoruské bojarské rodiny, blízké knížeti Vladimíru Monomachovi, jisté vojenské zkušenosti. Z toho, s jakou lehkostí Daniil zvládal obtíže cestování, se usuzuje, že k tomu měl dobré fyzické předpoklady.¹⁵ Podle jedné z hypotéz se před odjezdem do Palestiny stal igumenem kláštera v Korsuni.¹⁶ Zda plnil v Palestině i nějakou diplomatickou misi, nelze z jeho cestopisu vyčíst. Z jeho blízkých osobních kontaktů s tehdejšími jeruzalémským králem Balduinem je však zřejmé, že měl mezi ostatními poutníky postavení zcela výjimečné.

Po svém příchodu do Jeruzaléma byl Daniil hostem kláštera sv. Sávy.¹⁷ Odtud se vydával na cesty po celé zemi v doprovodu jednoho z mnichů, kterého charakterizuje jako muže svatého a učeného, jenž již prožil mnoho let. Protože si Daniila oblíbil, stal se za jistou odměnu jeho věrným průvodcem nejen po Jeruzalému, ale i po celé zemi včetně Betléma, Jericha, Jordánu, Tiberiadského neboli Galilejského jezera, hory Tábor, Nazaretu, Betsaidu, Kafarnaumu, Káně Galilejské, zkrátka po všech posvátných místech, o nichž píše Daniil stručně, ale s velkým zaujetím. Po dobu jeho šestnáctiměsíčního pobytu v Palestině mu byl nápomocen rovněž král Balduin, jenž po úspěchu první křížové výpravy, vyhlášené papežem r. 1095 a konané v letech 1096–97, stanul v čele jeruzalémského království, utvořeného r. 1099. Balduin, bratr Gottfriedův, se za pochodu oddělil a táhl na pomoc edesskému knížeti Thorovi, který jej přijal za syna. R. 1098 založil francké knížectví v Sýrii. R. 1099 se vydalo vojsko k Jeruzalému, který byl dobyt 15. června 1099. 12. srpna padl egyptský Askalon. Tak vzniklo království Jeruzalémské, v jehož čele stál Balduin, korunovaný 11. listopadu 1100.

Křížovým výpravám, jichž proběhlo od konce 11. do konce 13. století celkem sedm,¹⁸ předcházelo několik důležitých událostí. Především to byl sám vznik islámu, který sjednotil ve jménu Alláha obyvatele rozsáhlých území Středního a Blízkého východu a pomáhal jim v jejich expanzi na Západ. Arabové dobyli Sýrii, Palestinu, Egypt, severní Afriku a Španělsko. Začátek 8. století byl pro Evropu kritický. Na Východě Arabové obsadili Malou Asii

---

15 Srov. Biskup juriewski Daniil i inne hipotezy. In: Ihumen Daniil i jeho dzielo. Předmluva v kn. *Ihumena Daniila z zjemi ruskkej pielgrzymka do Ziemi Świętej*, 2003, o. c., s. 34–37.

16 Tamtéž, s. 36. Zdůvodnění této hypotézy pramen neobsahuje. N. K. Gudzij se k této problematice vyslovuje dosti zdrženlivě. Předpoklad Daniilova černigovského původu nepokládá za dostatečně průkazný, protože řeka nesoucích jméno Snov, kterou Daniil srovnává s Jordánem, není pouze v černigovské oblasti. Gudzij se proto omezuje jen na konstatování, že žil v jižní části Ruska. (In: *Istorija drevnej ruskkej literatury*, Gos. Učebno-pedagogičeskoje izdatel'stvo, Moskva 1953, s. 108–112). Dnešní Korsun-Ševčenkivskij se nachází jižně od Kyjeva.

17 Savva ve staré hebrejštině שַׁבָּא sava = stařec, mudrc, latinsky Sabas, Sabbas.

18 Doba vlády křížáků nad Palestinou bývá určována lety 1099–1291. Pavel Soukup a Jaroslav Svátek a kol., *Křížové výpravy v pozdním středověku*. Lidové noviny, Praha 2010.

a ohrožovali Konstantinopol, na Západě se pokoušeli proniknout za Pyreneje. Křesťanská Sýrie, odkud se křesťanství šířilo koncem 4. století na Kavkaz, přešla k islámu, stejně jako některá původně křesťanská území severního Kavkazu. Stopy arabské kultury jsou v jižním Španělsku patrné dodnes. Evropu zachránila jednak vojenská vítězství, jednak rozpory uvnitř islámského bloku. Další, snad ještě větší nebezpečí hrozilo Evropě v podobě tureckých nomádů, kteří nepatřili k tak vyspělým komunitám, jako byli Arabové. Počátkem 12. století obsadili Persii, Irák, Arménii a malou Asii turečtí Seldžukové, kteří se dali na pochod ze středoasijské Buchary, dnešní součásti Uzbekistánu. Roku 1070 tito muslimové dobyli Jeruzalém, jenž byl v rukou egyptských chalífů. Snahu stále ohrožovaného byzantského císaře Alexiose I. Komnénéna, usilujícího o osvobození Jeruzaléma, nečekaně podpořil papež Urban II., jenž na církevním koncilu v Clermontu 26. listopadu 1095 vyzval v plamenném projevu všechny křesťany, aby Boží hrob vyrvali z rukou muslimů a umožnili tak jeho návštěvu zbožným poutníkům. Všem účastníkům slíbil odpuštění hříchů a věčný život. Shromážděným knížatům nabídl, že si budou moci v Palestině zřídit vlastní království. Hlavním stimulem válek byla ovšem snaha vybudovat hráz proti nečekaně rychle se šířící hrozbě islámu.¹⁹

Francii a Německo zachvátila náboženská hysterie, již padlo za obět' mnoho Židů, kteří byli paradoxně pokládáni za pomocníky islámu. Když 7. června r. 1099 stanulo před branami Jeruzaléma čtyřicet tisíc křížáků, nikoho vlastně nezajímalo, že r. 1098 převzal nad Jeruzalémem vládu opět Egypt, který město zpřístupnil křesťanským poutníkům. 15. června do Jeruzaléma vtrhli dobyvatelé, kteří zmasakrovali veškeré obyvatelstvo včetně Židů, jež upalovali v synagogách, kam se uchýlili. Město tak zůstalo téměř sto let bez židovského obyvatelstva.²⁰ Tvrdá pozice dobyvatelů již předem vyloučila možnost jakéhokoli dialogu s místním obyvatelstvem.

Prvním králem se na okupovaném palestinském území stal Gottfried. Jeho nástupcem byl jeho bratr Balduin, který zde vládl v letech 1100–1118. Postupně byla připojována další území. Balduin, jemuž se podařilo uhájit nejdůležitější přístavy Jaffu a Akku, zakládal hrady, budoval silnice, opevňoval města, zavedl lenní systém. Jeho synovec Balduin II. (1118–1131) dobyl Tyrus, jeho zeť a nástupce Fulka z Anjou (1131–43) převzal říši, která vlastnila celé pobřeží k El-Asiší a sahala daleko do vnitrozemí. Vznikaly v ní řady templářů a johanitů. R. 1144 však mosulský kníže Imád-ad-Dín Zengí dobyl Edessu,²¹ jež byla klíčem k Jeruzalému. Situaci měla vyřešit druhá křížová výprava, jejímž hlasatelem byl Bernard z Clairvaux a účastníky francouzský král Ludvík VII., císař Konrád II. a český kníže Vladislav II. Došlo k ní r. 1146, dopadla však

19 *Dějiny středověku I.* SPN, Praha 1968, s. 166–178.

20 Chaim Potok, *Putování. Dějiny Židů.* Argo, Praha 2004, 348–349.

21 Edessa, dnešní Urfa v Turecku.

špatně. Král Balduin III. (1143–1162) sice dobyl r. 1153 Askalon, r. 1174 se však sultán Saladin²² zmocnil Damašku a r. 1187 dobyl Jeruzalém a téměř celé království. Uhájil se jen Tyrus. Situaci nevyřešila ani třetí křížová výprava, konaná v letech 1189–92. V jejím čele stanuli kromě Filipa II. anglický král Richard I. Lví srdce a císař Fridrich I. Barbarossa. Na pomoc Jeruzalému byla vyslána čtvrtá křížová výprava (1202–03), jež dopadla ještě hůře. Křížáci v dubnu r. 1204 vtrhli do Konstantinopole, kterou vydrancovali, a nahradili řeckého císaře latinským. Pod byzantskou vládou se hlavní město Byzantské říše dostalo opět až r. 1261. Snad nejdrastičtější záležitostí byla tzv. dětská křížová výprava, založená na domněnce, že nevinné děti povede sám Bůh. Výsledkem byla zbytečná záhuba tisíce mladíčků, putujících r. 1212 do Marseille, kde je lodní kapitáni lákali na palubu svých lodí. Ti, kteří nezahynuli za mořských bouří, byli prodáni do otroctví v muslimské severní Africe.²³ Neméně tragický byl osud chlapců, které se podařilo v Německu shromáždit v počtu téměř dvaceti tisíc. Většina z nich zahynula při strastiplném putování přes Alpy do Brindisi, nebo na zpáteční cestě, protože od jejich mořské plavby se nakonec upustilo. Křížových výprav se aktivně zúčastňovali Arméni, jejichž křesťanská země byla v neustálém ohrožení ze strany okolního islámského moře. Známa turecká genocida, jež Arménii postihla r. 1915, stejně jako nedávné události z počátku 90. let 20. století v náhorním Karabachu i postihy arménského obyvatelstva v Ázerbájdžánu z 80. let 20. století mají tedy svoji prehistorii, stejně jako současné teroristické útoky, k nimž je islám nechutně zneužíván. Zásluhy Arménů o ochranu svatých míst jsou v Jeruzalémě patrné dodnes, neboť jedna ze čtyř církví, jež mají ve Svatém městě svoje zastoupení (vedle katolické, pravoslavné a židovské), je právě církev arménská se svým nejvyšším představitelem katolikosem, sídlícím v jerevanském Ečmiadzinu.

S výjimkou první křížové cesty, jež v Palestině zaručovala jistou ochranu křesťanům na poměrně dlouhou dobu, ostatní výpravy nepřinesly křesťanskému světu to, co se od nich očekávalo. Křížáci ovládli jen úzký pruh území podél Středozemního moře. Jednotliví účastníci hnutí vedli neustálé spory o to, kdo z nich bude mít nad kterým dobytým územím svrchovanou moc. Vojsko pronásledovaly četné nemoci včetně moru. Zatímco na východě sílila moc nájezdníků, v Evropě probíhaly spory mezi světskou a církevní mocí, oslabovanou rozkolem, jenž se projevoval i ve vztahu k Byzantské říši, která byla v první polovině 13. století přes padesát let okupována křížáckými vojsky.

Přes veškeré hrůzy, jež s sebou podobné válečné výpravy na cizí vzdálená území přinášejí, však není hodnocení křížáckých výprav zcela negativní. Bývá v nich spatřována první velká evropská akce, jíž se zúčastňovaly hlavní moc-

---

22 Saladin (1138–1193): kurdsky: Selahadine Eyubi; arabsky: Saláh ad-dín Júsuf ibn Ajjúb.

23 Chaim Potok, *Putování. Dějiny Židů*, o. c., s. 350.

nosti. Silný ideologický stimul strhával celé masy, i když v pozadí nebyla jen touha po očistě duše, jak tomu bylo u poutníků, ale i naděje na získání statků světských. Ještě zajímavější je, že se neuvádí pouze vzájemné sblížení jednotlivých evropských národností ve společném boji, ale i poznání cizích zemí s jejich zemědělskou i hospodářskou produkcí i širokého spektra jejich kultury, jež v mnohém směru převyšovala úroveň tehdejší vědy a kultury evropské. Šlo přitom o působení jednostranné, protože okupační vojska nikdy nevyvolávají zájem místních obyvatel o poznání kultury svých dobytých. Aktivita křížáků se ostatně na dobytých územích omezovala především na výstavbu opevnění. S přiváženými poznatky, výrobky či plodinami se do Evropy dostávala i jejich arabská jména, jako mozaika, šafrán, pistácie (v ruštině se např. ujala slova „limon“ – citron či „arbuž“ – meloun). Vzhledem k tomu, že část vojska musela cesty konat po moři, zlepšila se i úroveň námořní dopravy, což bylo vzápětí využito při obchodních cestách, kdy docházelo k poznání vynikajících znalostí Arabů v oblasti matematiky, astronomie, lékařství, historiografie, jazykovědy i kultury v širokém smyslu slova. Mnoho bylo přejato i z vyspělé kultury byzantské. To vše přispělo ke společenským změnám a k postupnému ukončení středověkého stylu života.²⁴

Doba, kdy do Palestiny zavítal igumen Daniil, byla poměrně klidná. Země byla tenkrát rozdělena do čtyř feudálních států. Kromě království jeruzalémského to bylo knížectví antiochijské, hrabství tripoliské a edesské. Křížáci tehdy vládli v Palestině téměř devadesát let, do r. 1187, kdy se Jeruzaléma zmocnil sultán Saladin. Daniil se o Balduinovi zmiňuje dvakrát, a to velmi pochvalně, neboť u něho nalézal vždy pomoc a pochopení. Zvláště markantní je to v závěru jeho vyprávění, kde vyjadřuje vděčnost za přízeň, již mu král věnoval při slavnostním ceremonielu, provázejícím putování k hrobu Páně. Vypráví o tom v jedné z nejemocionálnějších částí svého putování, věnované líčení nebeského světla, tajemně zažehujícího svítlny nad hrobem Ježíše Krista.²⁵

Svoje vypravování Daniil začíná v duchu pokorných poutníků oslovením svých čtenářů – především řeholních bratrů a otců, před nimiž vystupuje jako

---

24 Dm. Karinskij, *Pochody krestovye*. Encyklopedičeskij slovar'. Izd. F. A. Brokgauz (Leipzig), I. A. Jefron (SPb.), T. 24. SPb. 1898, s. 755–764. Obsáhla lit. na s.763–764. I když jiné prameny (*Dějiny středověku I*, o. c. 166–180) jsou k tomuto údobí mnohem kritičtější a připouštějí určitý význam pouze v organizaci významných rytířských řádů, jako byli Templáři či Johánité, je zřejmě nutné celé hnutí posuzovat v širších souvislostech.

25 Sr. *Žitije i choženije Daniila, igumena Russkыja zemli*. (Překlad do současné ruštiny.) In: Boris Romanov, *Putešestvija v Svjatuju Zemlju. Zapiski russkich palomnikov i putešestvennikov XIII–XX vv*. Lepta, Moskva 1995, 47. Podle tohoto vydání jsou uváděny stránkou v textu všechny citace v překladu DK. Ze starších kritických vydání ve staré ruštině sr. sb.: *Putešestvija russkich ljudej po Svjatoj Zemle*. Č. 1–2, SPb. Tip. Sacharova 1839. Toto vydání obsahuje deset redakcí Daniilova *Putování*, jejichž textové odlišnosti jsou komentovány v poznámkovém aparátu. Srov. také: <http://lib.himoza.org/bin/lat/HRISTIAN/Daniil.txt> \cit.2012-2-16.

nejbídnejší ze všech mnichů, jako člověk zatížený řadou hříchů, který se odvážil ve své netrpělivosti spatřit Jeruzalém a zemi obětovanou. „S Boží pomocí jsem navštívil Jeruzalém a uviděl Svatá místa, prošel jsem celou zemí Galilejskou a navštívil posvátná místa v okolí Jeruzaléma, jichž se dotýkaly nohy samotného Krista a kde na těch svatých místech tvořil veliké zázraky. I viděl jsem svými hříšnými zraky to, co mi milostivý Bůh dovolil spatřit a co jsem si po tak dlouhou dobu přál uvidět“ (10). Svou cestu a návštěvu Svatých míst nevyličil proto, aby zdůraznil svoje zásluhy. Učinil tak především z lásky k těm svatým místům, aby nezapomněl všechno to, co se mu nehodnýmá očima podařilo spatřit. Ti, kdo jeho vyprávění uslyší nebo si je přečtou, budou si moci vše představit ve své obrazotvornosti a Bůh je přijme jako ty, kdo cestu sami vykonali.

Trasa cesty, která přivedla Daniila do Palestiny, byla pro tehdejší putování do Svaté země typická. První zastávkou byl Cařihrad, o němž se však autor pouze zmiňuje v souvislosti s přesným toponymickým popisem plavby přes Marmarské neboli Mramorové moře²⁶ do moře Středozemního. Podle zvyklostí tehdejších poutníků uvádí přesný počet verst, které od sebe dělí jednotlivá města či ostrovy. Nebezpečná místa na moři v něm vyvolávají vzpomínku na mučedníky, kteří zde byli zahubeni svými mučiteli. Podobně připomíná jednotlivé svaté či církevní hodnostáře, jejichž prach spočívá na ostrovech, které loď mýjela. Dávna Trója v něm vyvolává vzpomínku na apoštola Pavla, který tu šířil křesťanství. Složitě putování tohoto neohroženého apoštola, jenž ve Středozemí konal svoje misijní cesty a po svém zatčení tudy putoval do Říma,²⁷ Daniil vzpomíná několikrát. Při návštěvě bohatého města Efesu²⁸ si všímá hrobu Jana Bohoslova, z něhož vychází v den jeho svátku prach, který používají věřící k léčení všech neduhů. Ve zdejší jeskyni odpočívají těla sedmi chlapců, kteří zde podle Daniila usnuli za vlády císaře Decia²⁹ a probudili se za tři sta šedesát let za imperátora Theodosia.³⁰ Stejně tak Daniil věří tomu, že v téže jeskyni odpočívá prach tří set svatých otců včetně svatého Alexandra i Marie Magdalény, jejíž hlava, stejně jako hlava apoštola Timotea, žáka Pavlova, je uložena v polorozpadlé rakvi. V místním ubohém kostele mají ikonu Matky Boží, již brojili proti nevěrcům.

26 Marmarské moře (Propontis) – je vodní plocha, která je úžinou Bospor spojena na severu s Černým mořem a úžinou Dardanely (Helespont) na jihu s Egejským mořem.

27 O Pavlových misijních cestách a jeho cestě do Říma srov. *Nový zákon. Ekumenický překlad s barevnými fotografiemi, úvody a vysvětlivkami k dobovému pozadí*. Ekumenická rada církví v ČSSR 1987. Skutky apoštolů, s. 217–252.

28 Prastaré město Efesos (turecký Selčuk) je na západním pobřeží Malé Asie (= Iónie).

29 34. římský císař *Gaius Messius Quintus Traianus Decius* vládl v l. 249–251. Theodosius Veliký byl římským císařem v l. 379 až 394. Daniilův početní údaj není přesný.

30 *Jeskyně sedmi spáčů* patří dodnes k turistickým atrakcím. Podle staré legendy žilo kdysi v Efesu sedm mladíků, kteří se v době pronásledování křesťanů zachránili v jeskyni na východním okraji města, kde usnuli na dvě stě roků. Místní obyvatelstvo je dosud uctívá.

Navštívil zde i Dioskoridovy lázně, kde působil Jan Bohoslov, a viděl i přístav, kde týž svatý rozdělil moře (izverg more). Modlitby u hrobu Jana Bohoslova jej posílily na další cestu. Týž svatý byl spjat i s ostrovem Patmosem, ležícím daleko v moři. Zde podle legendy psal Jan svoje evangelium, když tady byl uvězněn spolu s Prochorem. Daniil si však všímá i světských záležitostí. Líčí celý archipelag, v němž jmenuje jednotlivé ostrovy včetně velkého ostrova Kos, který je podle jeho postřehu bohatý lidmi i skotem. Na ostrově Tilos jej zaujaly naleziště horké síry, kterou zde vaří a prodávají jako zdroj ohně. Podobně na ostrově Rhodu věnuje pozornost nízkým stromům bohatým na smolu, jež mu svým tvarem připomínají olše. Z podobných nízkých stromů podobných osice vytéká smůla, vypadající jako višňový kliš. Obě smůly se smíchají a v kotlích se z nich vaří vonný olej, který se pak v kožených vacích prodává kupcům. Největší pozornost Daniil věnuje Kypru, protože, jak praví, je to velký a bohatý ostrov s množstvím obyvatel. Jako představitel kléru neopomene upozornit, že tam je dvacet biskupů a jeden metropolita a spousta ostatků svatých, z nichž některé jmenuje. Zde také viděl „svými hříšnými zraky“ velký cypřišový kříž, který na vrcholu hory vztyčila carevna Helena jako prostředek k vymítání ďáblů a k léčení veškerých chorob. Do kříže uložila hřeb, jímž byl přibit Kristus na kříži. Silou Ducha svatého kříž spočívá volně ve vzduchu. Podobných legend je v Daniilově putování řada.

K charakteristickým rysům jeho cestopisu patří líčení zázraků a příběhů ze života Ježíše Krista, Matky Boží a dalších svatých. Jejich kombinace s přesnými

Pevnost johanitů v městě Kos na stejnojmenném ostrově, budovaná od r. 1315 rytíři řádu sv. Jana z Rhodu. Byla zničena při zemětřesení r. 1933, které odhalilo řadu antických památek, především rozsáhlou agoru – antickou tržnici uprostřed města Kosu.

Foto autorka r. 2012.

Lázně Asklepiion (4. stol. př. n. l.), zničené při zemětřeseních v 6. a 20. stol. Byly vybudovány na ostrově Kos – po Rhodu a Karpatu třetím největším ostrovu v souostroví Dodekanessos. Uplatňovaly se v nich léčebné metody slavného místního rodáka Hippokrata (*460 př. n. l.). Foto autorka r. 2012.

topografickými údaji, které ve středověkých cestopisech plnily kartografickou funkci, přesvědčovala věřící o autentičnosti celého textu. Daniil si všímá širokého spektra problémů. Do oblasti botaniky a farmakologie spadá např. zmíněný návod, jak se připravuje vonný olej z kyperského tymiánu (13).

Daniilova plavba vedla tradičně z Kypru do Jaffy, jednoho z nejstarších starověkých přístavů, který Řekové a Římané nazývali Joppe.³¹ Daniil uvádí délky jednotlivých úseků: z Kypru do Jaffy to bylo čtyři sta verst, z Cařihradu do Jaffy celých šestnáct set verst. Podobně přesně udává míru cesty po souši z Jaffy do Jeruzaléma, což činilo 30 verst.³² Po deseti verstách se zastavili v kostele sv. Jiří, kde se putující mohli osvěžit dobrou vodou, již tam byl dostatek. Politická situace tehdejší Palestiny je zřejmá z jeho líčení cesty k tomuto kostelu u města Askalonu, kde bývali poutníci na horské soutěsce často napadáni Saracény. Sám Daniil měl však štěstí. Protože jel, jak píše, „se zdatným doprovodem, projel tímto strašným místem bez úhony“ (29). Jako líčení zázraku proto vyznívá jeho pozdější vyprávění o putování z Tábora do Nazaretu, kam jel s malou družinou a beze zbraně, třebaže právě zde bylo možné přemoci Araby, číhající v záloze, jen s pomocí velkého ozbrojeného konvoje.

31 Viz věcný komentář.

32 Cca 50 km.

Některými stylistickými postupy Daniilovo putování připomíná soudobé cestovní črty. Za jeho líčení vjezdu do Jeruzaléma by se nemusel stydět ani autor moderního filmového scénáře: „Město Jeruzalém leží v roklině, kolem níž se tyčí vysoké skalisté hory. Když přijíždíš k městu, vynoří se nejdříve Davidův sloup. O něco dál je již vidět Olivovou horu, Nejsvětější chrám a katedrálu Vzkříšení Páně³³ – místo Kristova hrobu. A poté uztříš celé město“ (14). Další lyrické líčení je specificky rytmizováno: „Zde, poblíž města, je horská plošina, na níž lidé sestupují s koní, modlí se a klanějí směrem k chrámu Vzkříšení Páně. A tehdy pocít'uje každý křesťan, jenž spatří Svaté město, velikou radost, a lidé pláčou radostí. Při pohledu na vytouženou zemi a svatá místa, kde Kristus podstoupil muka kvůli lidem, se nikdo neubrání slzám. Odtud pak všichni jdou pěšky směrem k městu se srdcem plným veliké radosti“ (14). Daniil, jenž jako jeden z prvních ruských poutníků poutavě vylíčil své dojmy, použil paprskovitého způsobu cestování, jenž se posléze stal charakteristickým i pro humanistické cestovatele. Z českých autorů jej poprvé použil Jan Hasištejnský z Lobkovic, jenž uskutečnil svoji cestu do Svaté země r. 1493, rok poté, co se sem dostal český řemeslník Martin Kabátník.³⁴

Igumen Daniil, jenž se vydal z Kyjevské Rusi do Judey v prvním desetiletí 12. století, se zřejmě na své putování důkladně připravoval. Studoval knižní prameny a využíval i ústních vyprávění a apokryfů. Z učení, o nichž se *Bible* nezmiňuje, lze uvést jako příklad dogma o Svaté Trojici neboli o jediném Bohu, žijícím ve třech substancích: Boha – Otce, prvopočátku všeho, Syna, jenž je zosobněním absolutního smyslu, slova neboli logosu, a Ducha svatého – životodárného počátku. Křesťanská víra v Triádu nebo latinsky Trinitas se datuje od 3. století n. l., kdy se stala součástí křesťanského učení.³⁵ Významná ruská encyklopedie světové mytologie³⁶ upozorňuje na skutečnost, že víra v božskou trojjedinost se vyskytuje v celé řadě kultur: indické, egyptské, řecké, římské aj. Na rozdíl od systému dvojníků neboli zaměnitelných substancí, charakteristických pro pohanskou mytologii, je pro křesťanství charakteristická víra v sepětí tří samostatných subjektů, spjatých vzájemnou komunikací. Proto její starozákonní tvářnost našla výraz ve třech putujících andělech, kteří znavení cestou usedají k tiché besedě beze slov. Právě tak zpodobnil tento výjev nejslavnější ruský středověký malíř Andrej Rubl'ov na své proslulé ikoně *Svatá Trojice*. Tři identičtí andělé, odlišující se pouze barevností svého šatu, usedli

33 Viz věcný komentář.

34 Eduard Petřů, *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Profil, Ostrava 1984, 64 n. Týž, *Staročeský cestopis z hlediska genologického*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica 46. Studia Bohemica II. SPN, Praha 1982, s. 7–18.

35 Viz věcný komentář.

36 Daniille Fouilloux aj., *Slovník biblické kultury*. Ewa Edition, Praha 1992, 231–232. *Mify narodov mira*. Sovetskaja enciklopedija, Moskva 1988, t. 2, s. 527–528.

ke stolu, uprostřed něhož stojí číše, pravděpodobně s ovocem. V levici všichni třímají tenký třtinový rákos jako symbol putování. Za jejich zády je dům, který navštívili, a strom, tak důležitý v horké palestinské krajině. Zdůrazněný nimbus nad hlavami skloněnými v téže směru, postavení rukou i nohou – to vše zdůrazňuje kruhovou uzavřenost celého výjevu, vyjadřujícího božskou vyrovnanost a harmonii. Vždyť podle pravoslavné doktríny třetí hypostaze vychází z první jakožto jediného prazákladu jsoucna, kdežto v katolické z první a druhé, a je tedy výrazem lásky, jež je spojuje. V obou případech je však podstatou Svaté Trojice její vzájemná propojenost.

Daniil svoje vyprávění o Svaté Trojici naplňuje podobně jako v jiných případech konkrétními reáliemi. Podrobně líčí Mimrevský dub, pod nímž podle legendy Svatá Trojice obědvala. Jedná se zřejmě o tzv. dub Abrahámův, vždy zelený, o němž uvádí počátkem 20. stol. *Ottův slovník naučný*,³⁷ že jde o zbytek lesa Mímre u Hebronu. Dub byl tehdy 28 m vysoký, dolní objem měl 7,5 m. Daniil si do svého cestovního zážitku promítá dávnou starozákonní legendu: „Zde Svatá Trojice požehnala Abrahámovi a jeho ženě Sáře, jíž dala možnost, aby ve stáří porodila syna Izáka.“ (V První knize Mojžíšově, zvané Genesis, se v kap. 21 mluví pouze o tom, že Hospodin navrátil Sáře plodnost, stejně jako manželkám a milenkám Abimelochovým poté, co vrátil Sáru Abrahámovi. Svému synovi, jehož Sára posléze porodila, dal Abrahám charakteristické židovské jméno Izák.) Daniil používal kategorii času stejně, jako tomu bylo u archaického člověka, kdy se čas ještě nepocíťoval ve svém neustálém toku, kdy ještě tvořil spolu s věčností nedílnou jednotu.³⁸ Daniil, věřící v pravdivost legend, nijak nepochybuje o tom, že mimrevský dub na vysoké hoře v zemi Mimrevské byl totožný se stromem, pod nímž byl stan Abraháma a jeho ženy Sáry, že právě sem, pod tento dub přišla Svatá Trojice, aby zde poobědvala. „Jako podivuhodný zázrak stojí tento strom v takové výšce zcela netknutý a neporušený, stojí tak podle vůle Páně, jako by sem byl nedávno zasazen“ (29).

Daniilova neochvějná víra v hodnověrnost všech reálií spjatých s posvátnými místy je zvláště patrná z jeho podrobného líčení ústředního jeruzalémského kostela Vzkříšení, který v té době nebyl po svém zničení r. 1009³⁹ ještě zcela zrestaurován, takže stropní část tvořilo pouhé trámoví, jímž dovnitř přšelo, jak posléze vyplývá z igumenova líčení velikonočních obřadů. Daniil

37 Tšr., *Palestína*. Ottův slovník naučný. D. 19, J. Otto, Praha 1902, s. 97.

38 Srov. charakteristiku rozdílů mezi archaickým a historickým člověkem, jak ji líčí M. Eliade v knize *Mýty, sny a mystéria*, o. c., s. 16–51. O tomtéž podrobně píše v knize *Kategorie středověké kultury* A. J. Gurevič, o. c., s. 74–118. O poetice času ve staroruské a ruské klasické literatuře sr. D. S. Lichačev, *Poetika drevnerusskoj literatury*. Chud. lit., Leningrad 1971.

39 Stalo se tak na rozkaz fátimovského chalífy al- Hákima (996-1021). Srov. Pavel Zahradník, *První křížová výprava a osvobození Jeruzaléma*. http://www.tedeum.cz/4_2012/osvobozeni_jeruzalema_0412.htm \cit. 2012-12-06.

vůbec nepochybuje o tom, že veškeré důležité okamžiky Kristova umučení a zmrtvýchvstání proběhly právě v těchto městech, kde je nejen jeho hrob, ale i místo popravy. Zůstal po něm kámen s vyhloubeným otvorem pro zasazení kříže. Věří i křesťanské legendě spojující Spasitelovu krev a vodu vytékající z jeho žeber s hlavou Adamovou, pochovanou právě pod kamenem, do něhož byl zabudován kříž. V okamžiku Kristovy smrti kámen popraskal, takže jeho krev omyla Adamovu hlavu a zbavila tak lidstvo dědičného hříchu. Daniil líčí i místo, které bylo v té době pokládáno za střed neboli „pupek“ světa.⁴⁰ Tvořila ji jedna z mnoha kapliček uvnitř chrámu Vzkříšení, nad níž byla mozaika Krista s nápisem: „Touto pídi jsem změřil nebe i zemi“ (15). Daniil uvádí vzdálenosti všech míst spjatých s posledními chvílemi Kristovými, vyobrazenými na chrámových stěnách a nazývaných ve shodě s biblickou dějepřevou. Ukřížování a snímání s kříže je spjato s jménem hory Golgota, několik sáhů odtud je místo, kde podle Starého zákona chtěl Abrahám obětovat svého tak draze získaného syna Izáka. Je zde i kobka, kde Kristus čekal na svůj ortel, i místo, kde sv. Helena našla pravý Kristův kříž, hřeby, trnový věnec, kopí, houby, již smočenou v octu přikládali ke Kristovým ústům. Víra spojila všechny atributy do jednoho místa pod tutěž chrámovou střechu.

Daniil líčí řadu dalších jeruzalémských památných míst, jako byla věž krále Davida, který v ní napsal žaltář. Byla to nejdůležitější obranná stavba Jeruzaléma, kam Daniilovi dovolili jít jen s jedním průvodcem. Nedaleko odtud se nacházel klášter sv. Sávy, kde byl Daniil ubytován. U dveří někdejšího pohanského chrámu, v době Daniilovy návštěvy zbořeného, sv. Helena vyzkoušela pravost Kristova kříže. Mrtvá dívka, kterou na něj položili, totiž ožila. Podobně líčí místo, kde soudil Pilát, i prostranství, kde stával Jidášův dům. Místo bylo prokleté, nikdo se zde nesměl usídlit, aby jej nestihla kletba. S velkým zaujetím Daniil líčí velkolepou stavbu, kterou pokládá za někdejší Šalomounův chrám. Hovoří o ní jako o Nejsvětější svatyni (Svjataja svjatyč) a její vzdálenost od chrámu Vzkříšení určuje tehdejší mírou. Udává, že to bylo o něco více než dva dostřely šípu a s nadšením dodává: „Kostel je podivuhodně a důmyslně vybudován, zdoben mozaikami a je nevýslovně krásný. Je oválného tvaru, jsou v něm nádherné malby. Stěny má obloženy různobarevnými mramorovými deskami, podlaha je z červeného mramoru“ (18). Autor vypočítává množství sloupů i dveří, oslnila jej i kupole pokrytá zlacenou mědí. Všimá si jeskyně, v níž byl pochován sv. Zachariáš. Za ní byl kámen, na němž usnul Jákob a zdálo se mu o žebříku, po němž z nebe sestupovali andělé. Davidovi se na témže místě zjevil anděl, trestající nehodné Izraelity. On ho pak podle igumenových slov v slzách prosil, aby místo nich potrestal jeho nehodného,

40 Střed světa byl posléze přenesen na celý Jeruzalém. O „pupku“ světa se ovšem mluvilo i v souvislosti s Etiópií. Srov. Vladimír Dal', *Tolkovnyj slovar' žjvogo velikoruskogo jazyka*, t. 3. Gos. izd. inostrannyh i nacional'nyh slovarej. M. 1956, s. 538–539.

neboť zhřešil. Díky tomu, že v době Daniilova pobytu v Jeruzalémě byli vládci města křižáci, mohl jako jeden z mála křesťanských poutníků navštívit tuto islámskou svatyni, vybudovanou na místě někdejšího proslulého Davidova chrámu, zničeného v 1. st. n. l. Římany.⁴¹

S podobným poetickým zaujetím líčí hluboce věřící poutník mnohá posvátná místa Jeruzaléma i jeho blízkého a vzdáleného okolí. Navštívil Getsemanskou vesnici v Údolí pláče i Olivetskou horu, z níž se Kristus vznesl na nebesa. Je podle něj tak vysoká, že „je odtud vidět celý Jeruzalém, Nejsvětější svatyně, Mrtvé moře i Jordán a celá země po obou stranách Jordánu. Olivetská hora je největší ze všech hor kolem Jeruzaléma [...] Cesta z Jeruzaléma k Jordánu vede přes Olivetskou horu na východ. Je to cesta velmi obtížná, strašná a není na ní žádná voda: hory jsou tam vysoké a skalisté, na cestách číhají zbojníci [...] (21) [...] Mnozí lidé se tam zalykají vedrem a hynou žízni. Nedaleko je Mrtvé moře, vydechující horkost a pach, sežehující veškerou tamní půdu [...]. Řeka Jordán teče rychle [...] voda je v ní velmi kalná, ale chutná, když ji piješ, nemůžeš se jí dosti nasytit a nemáš z ní žádné žaludeční potíže“ (22). Daniil ji přirovnává k ukrajinské řece Snov. Líčí pak strmé a posléze pozvolné břehy kolem Jordánu i místo posvátné koupele, kde rostly nízké stromy připomínající vrby. O něco výše byla vinná réva, tvořící jakési keře. V houští žilo mnoho divoké zvěře, sviní, ale i šelmy – levharti, a dokonce lvi.

Daniil si všímá řady jeskyní, spjatých s nejrůznějšími svatými: s prorokem Eliášem, s Ježíšem Kristem, který se v jedné z nich, té u Betléma, narodil, v jiné začal učit apoštoly, v další byl zrazen a ve čtvrté se po čtyřicet dní postil. V jeskyni, v níž žil Jan Křtitel, jej zaujal silný pramen výborné vody, kterou zde svatý za svého pobytu pil. U řeky Jordánu byl poutník celkem třikrát, takže se zúčastnil i svátku svěcení vody, kdy tam přicházelo množství věřících, kteří po celou noc zpívali ve světle svící. O půlnoci pak sestupuje Duch svatý na jordánské vody, což ovšem mohou spatřit jen vyvolení. Ostatní sice nic nevidí, zato však cítí v srdci velikou radost. Po zvolání: „Křižuji se v Jordáně, Hospodine!“ se všichni vrhají do vody a křižují se stejně, jako tehdy o půlnoci sám Kristus. Na protější straně Jordánu je vysoká hora, kde zesnul prorok Mojžíš.

Daniil navštívil i řadu klášterů, všímá si jejich polohy, někdy uvádí i počet mnichů, jako např. u kláštera Dobré obydlí u ústí Jordánu do Mrtvého moře. V tom místě se zastavila Matka Boží s Ježíškem a Josefem na svém útěku do Egypta. Daniil vypráví biblický příběh, jak někdejší veliké město Jericho s pevností dobyl Jozue, jemuž se zde zjevil archanděl Michael v podobě ozbrojeného vojína. Když se jej vojevůdce zeptal, zda je jeho stoupenec nebo nepřítel, Michael se mu dal poznat a vyzval jej, aby se vyzul, protože stojí na svatém místě. Proto zde byl postaven klášter sv. Michaela. V době Daniilově zde byla

---

41 Viz věcný komentář.

saracénská vesnice. Ve zdejší kostele leželo podle převorových slov dvanáct kamenů z řeky Jordánu, vyzvednutých v místě, kde se řeka rozestoupila před Izraelity. Kromě jeruzalémského kláštera sv. Sávy si převor všimá i stejnojmenné klášterní budovy v Údolí pláče jižně od Jeruzaléma. Byla vybudovaná neda- leko místa, kde žil v poušti sv. Sáva. Divoký osel mu tehdy ukázal v proláklíně pramen vody, jediný v široké pustině, kde lidé pili jen dešťovou vodu. Tehdy tam žili pardálové, divocí osli i jiná zvěř.

Mrtvé moře Daniil líčí velmi reálně. Všiml si, že tam není života. Nejsou v něm ani ryby, raci či červi. Ryby, které tam přinesou vody Jordánu, okamžité zahynou. Ze dna moře je vyplavována černá smola, která leží i na březích moře, od něhož se šíří zápach hořící síry. To byl pro Daniila zjevný doklad, že „pod tímto mořem je peklo a muka pekelná“ (25).

Stručně a výstižně charakterizuje Daniil horu Sión na jižní straně Jeruzaléma, kde měl být původní Jeruzalém, rozvrácený babylónským králem Nabuchodonozorem. Legendy byly spjaty s horou Hebron jižně od Betléma, jejímuž líčení igumen věnuje rovněž pozornost. Vypráví, že právě zde se usídlil po potopě světa Noemův syn Chanaan. Bůh tuto zemi kdysi věnoval Abrahámovi, jemuž přislíbil, že zde bude s ním. „A skutečně – země je tu Bohem obětovaná a požehnaná veškerým bohatstvím: i pšenicí, i vínem a ole- jem, množstvím zeleniny a dobytkem. Ovce i skot se tu rodí dvakrát ročně. Včely se rojí pod kameny v těchto krásných horách. Na svazích jsou vybudo- vány vinohrady a sady plné ovocných stromů: olivovníků, smokvoní, jabloní, třešní a rodí se tu spousta zeleniny. Nikde na světě jí není více a lepší než tady. A je tu dobrá voda, velmi zdraví prospěšná. Nevidaná krása a bohatství všeho je v zemi kolem Hebronu“ (30). To je zjevný důkaz, že tehdy ještě nebylo toto území tak zdevastované jako o několik století později.

Z Daniilových poznámek, komentujících putování po svatých místech, je zřejmé, jak nebezpečné to tehdy bylo. Když se poutníci vzdalovali od místa, kde zkameněla u Sodomy zvědavá Lotova žena, potkali naštěstí dobře ozbrojenou družinu, jdoucí do Jeruzaléma. K pouti do Betléma jim dokonce poskytl ochranu saracénský stařešina. Zvláště nebezpečná byla cesta do Galileje ke Galilejskému neboli Tiberiáskému jezeru. Město Tiberias bylo od Jeruzaléma vzdáleno čtyři dny pochodu, tři dny po kamenitých cestách horami a čtvrtý podél Jordánu. Cesta to byla těžká a velmi nebezpečná. Igumen se dozvěděl, že král Balduin se chystá na vojenskou výpravu do Damašku. Obrátil se na něho proto s do- tazem, zda by jej vzal s sebou, aby mohl na Galilejském jezeře navštívit svatá místa. Král ochotně souhlasil, takže měl ochranu na cestu tam i zpět, protože výprava se po devíti dnech opět vracela do Jeruzaléma. Daniil líčí podrobně putování horami i nížinami. Zvláště jej zaujalo bohaté město Samaří mezi dvě- ma vysokými horami, kde byla dobrá voda a spousta nádherného ovoce, jež se rodilo na horských svazích. To vše se dováželo do Jeruzaléma. V prameni

vytékajícím z jedné jeskyně se mohli dokonce vykoupat. Šli poté proti proudu řeky Jordánu, který vytéká z Galilejského jezera dvěma prameny Jor a Dan. Tak vzniklo jeho jméno. U Matoušovy celnice se zastavila družina na oběd. Poutníci se mohli osvěžit v horní části Jordánu i v Tiberiádském jezeře, v němž byla spousta ryb, zvláště kaprů, jejichž masa Daniil okusil, stejně jako lahodné vody, kterou nemohl dost vynachválit. Navštívili místa, kudy chodíval sám Kristus. Daniilovo vyprávění je psáno v duchu pokorných poutníků: nikdy nedoufal, že bude moci zemi Galilejskou prochodit svými nehodnými nohama a spatřit svými hříšnými zraky. Všude se mu vybavují Kristovy zázraky: uzdravení hluché ženy, jeho cesta po jezeře jako po suché zemi, jeho zjevení učedníkům na třetí den poté, co vstal z mrtvých. Poutníci navštívili Nazaret i Káni Galilejskou. Vyšplhali se i na vysokou kamenitou horu Tábora, o níž říká, že stojí uprostřed nížiny jako uměle vytvořený stoh, oválný a velmi vysoký, do něhož bys zdola nedostřelil ani osmero střelami. Na jejím vrcholu, o němž je Daniil přesvědčen, že právě zde došlo k Proměnění Páně,⁴² byl tehdy stejnojmenný chrám a pevně ohrazený katolický klášter. O něco dále byl vybudován kostel Mojžíše a Eliáše. Daniila udivuje, jak může být v takové výšce tolik vody a tak úrodná půda. V katolickém klášteře jej dobře přijali, pohostili a nechali odpočinout před večerní bohoslužbou. Díky Balduinově ochraně se Daniil vrátil i z této nebezpečné cesty šťastně zpět do Jeruzaléma. Jeho plavba z Jaffy do Konstantinopole však nebyla jednoduchá. Lodivodi se neodvážili zastavit v žádném z přístavů. Přes veškerou opatrnost byl jejich koráb v polovině cesty napaden korzáry, kteří poutníky o všechno oloupili.

V závěru svého cestopisu Daniil podrobně líčí nebeské světlo, jež sestupuje ke hrobu Ježíše Krista. Odmítá tvrzení, že Duch svatý přilétá ke hrobu Páně v podobě holuba či že sem sjíždí jako blesk, zažehující lampy nad hrobem. S reportážní věrností podrobně popisuje celý velkopáteční obřad, prováděný po večerní bohoslužbě. Dostalo se mu totiž cti, aby sem zavěsil lampu jménem celé Rusi. Vpustili jej k hrobu Páně, aby postavil svou lampu ke Kristovým nohám. V jeho hlavách stálo kadidlo řecké, na hrudi svítidlo kláštera sv. Sávy, nad ním visely lampy katolické, v nichž se však světlo nezažehlo, zatímco pravoslavné lampy „milostí boží“ vzplály (46). Protože zde nebyli žádní svědci, mohl Daniil jako vždy změřit i hrob Hospodinův, aby o tom podal přesné svědectví. Daniilovo putování končí líčením největšího křesťanského svátku – Kristova Vzkříšení, jehož se zúčastnil král Balduin v doprovodu celé svity. Poslal pro mnichy z kláštera sv. Sávy, k nimž se připojil i jejich host Daniil,

---

42 Jiným možným místem Kristovy proměny je hora Hermon v Golanských výšinách, kam se šli Ježíš a jeho tři učedníci (Petr, Jakub a Jan) modlit. Před jejich očima se Ježíš proměnil. Jeho šat byl oslnivě bílý a promluvil s Mojžíšem a Eliášem, kteří se mu zjeví. Učedníci propadli strachu, když se z nebe ozval hlas říkající: „To jest můj milovaný Syn, kterého jsem si vyvolil; toho poslouchajte.“ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Hermon> cit. 2012-2-16.

jehož král vyzval, aby kráčel podél něho. Katoličtí kněží stáli u velkého oltáře. Večerní bohoslužbu začali pravoslavní popi. Po zvolání Kirié elejson – Gospodí pomiluj – Hospodine, smiluj se nad námi – a při zpěvu písně Chvála tobě, Bože se po krátkém dešti, který otevřeným trámovým pokropil všechny věřící, náhle rozžehlo svaté světlo. Biskup nejdříve zažehl svíci krále Balduina. Od něho si pak rozsvěcovali svíce všichni ostatní, jak je tomu při slavnosti vzkříšení do dnešní doby. Styl igumenova vyprávění získává na velikosti a síle, když líčí radost a vyrovnanost věřících: „Není takové radosti, jakou pocít'uje každý křesťan, jenž spatřil Svaté světlo“ (48).⁴³

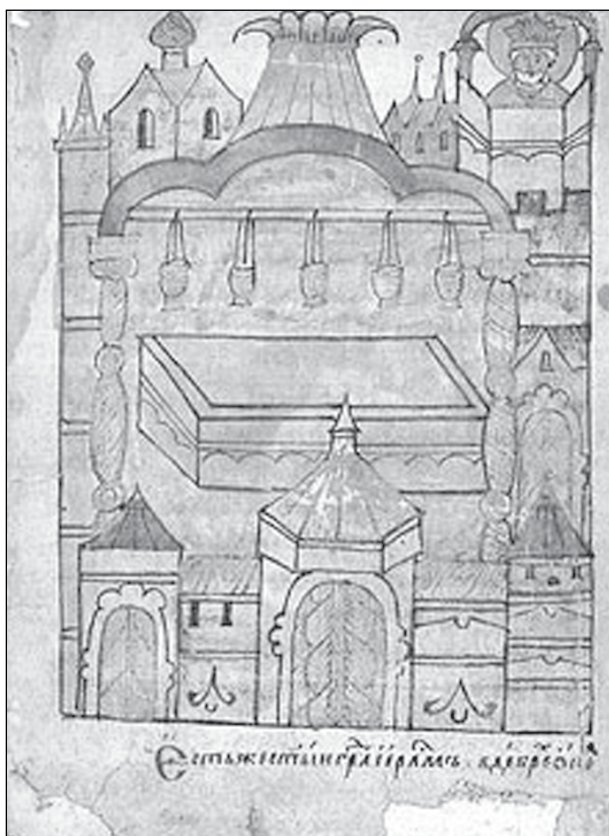
Kulminace Daniilova putování je zcela v souladu s mýtem světla, známým z mnoha předkřesťanských kultur i šamanských rituálů, neboť světlo patří jakožto zdroj života k nejstarším kultům. Vyobrazení lidských postavíček s hlavou opatřenou paprsky se vyskytuje na mnoha místech jako charakteristický znak skalních vyobrazení doby bronzové. Tam, kde vyvěrá hořící zemní plyn, vznikaly sekty uctíváčů ohně, jak je tomu např. v okolí Baku. M. Eliade analyzuje symbol světla v různých světových kulturách včetně judaismu a křesťanství, kde světlo hraje důležitou teologickou roli. Předpokládá, že kometa, ohlašující Ježíšovo narození, navazuje na starou íránskou legendu o obrovské hvězdě, ohlašující zrození Spasitele v jeskyni.⁴⁴ Po závěrečném líčení velikonočních obřadů se Daniil obloukem vrací ke své vlastní osobě. V duchu křesťanské pokory o sobě mluví jako o „nehodném“ poutníkovi do Svaté země, jehož touhou je, aby přinesl každému, kdo si „s láskou přečte“ (49) jeho vyprávění, svatý mír a klid. Není divu, že se Daniilovo putování zachovalo v řadě opisů, jejichž množství se v průběhu posledních padesáti let téměř zdvojnásobilo. Zatímco ještě Nikolaj Gudzij, autor znamenitých *Dějín staroruské literatury*, jenž koncem 50. let minulého století navštívil brněnskou univerzitu, uvádí, že Daniilovo putování se dochovalo asi ve sto opisech z doby od 15. do 19. stol.,⁴⁵ v komentáři k *Žitiju i choždeniju Daniila* v citované antologii staroruských putování do Svaté Země i v dalších pramenech se hovoří již o 150 opisech. Všechno nasvědčuje tomu, že Daniilovo líčení posvátné pouti do Jeruzaléma patřilo k bestsellerům Kyjevské Rusi. Svědčí o tom jak řada překladů této památky, tak rozsáhlá literatura, jež je tomuto dílu věnována.⁴⁶

43 Na internetu je dostupná kolorovaná kresba Kristova hrobu na miniatuře ze 17. stol. z jediného ilustrovaného opisu druhé redakce Daniilova putování. Srov.: ГИМ. Худ. № 249. Srov. čl. Arkadije Tarasova *Igumen zemi Russkoj. K 900-letiju choždenija igumena Daniila v Svjatuju Zemlju*. Internet-žurnal Sretenskogo monastyra. 16 apréla 2007 goda <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/511.htm>.

44 M. Eliade, *Mefisto a androgyn*. Oikoymenh, Praha 1997, s. 40 n.

45 N. K. Gudzij, *Istorija drevnej russkoj literatury*. Gos. učebno-pedagogičeskoje izd., Moskva 1953, s. 110.

46 Srov. např.: Веневитинов М. А., *Хождение игумена Даниила в Святую Землю в нач. XII ст.: Исследование* // ЛЗАК. 1884. Т. 7 (1876–1877). № 1. С. 1–138; Данилов В. В.,

Кolorovaná kresba Kristova hrobu na miniatuře ze 17. stol. v jediném ilustrovaném opisu druhé redakce Daniilova putování. Srov.: ГИМ. Хлуд. № 249.

К характеристике «Хождения» игумена Даниила // ТОДРА. Т. 10. М.; Л., 1954. С. 92–105; Янин В. Л., Междукняжеские отношения в эпоху Мономаха и «Хождение игумена Даниила» // ТОДРА. Т. 16. М.; Л., 1960, с. 112–131; он же. Сфрагистический комментарий к «Хождению игумена Даниила» // ВИД. Т. 26. СПб., 1998, с. 117–124; ГлушакOVA Ю. П., О путешествии игумена Даниила в Палестину // Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран. Сб. ст. к 70-летию акад. М. Н. Тихомирова. М., 1963, с. 79–87; Творогов О. В., Даниила // СККДР. Вып. 1, с. 109–112. <http://www.portal-slovo.ru/history/40846.php>\cit. 2012-2-6.

Dlouhá doba, oddělující putování převora Daniila od zvolených čtyř českých renesančních poutníků, byla vyplněna řadou dalších cest k Božímu hrobu, jež ponecháváme stranou. Za zmínku v této souvislosti však stojí díla, jež se stala především v západní Evropě natolik populární, že je nelze s dobrým svědomím opomenout. Prvním z nich je proslulý Milion Marca Pola (asi r.1254 – 8. 1. 1324). Na svoje třiapůlleté putování do Kataje, neboli severní Číny, k mocnému vládci rozsáhlého území Kublajchánovi, se vydal spolu se svým otcem Mikulášem a strýcem Matoušem koncem r. 1271 nebo počátkem r. 1272. Doputovali tam r. 1275, aby tam žili dalších sedmáct let. Vrátit se domů do rodných Benátek se jim podařilo shodou šťastných okolností na přelomu let 1295–1296. Cestopis byl napsán v době Markova janovského zajetí r. 1298, a sice formou diktátu spoluvězni Rustichellovi z Pisy, což byl známý autor artušovských románů. Díky němu dostalo vyprávění literárně neškoleného obchodníka formu, jež mu zajistila obrovský čtenářský ohlas. Starofrancouzský originál byl přeložen do čtených italských dialektů a posléze i do latiny (dominikánským mnichem Fra Pipinem v l. 1315–1320). Podle této verze vznikl kolem r. 1400 staročeský překlad Milionu, dochovaný v jediném opise z 15. stol., uloženém v Národním muzeu. Stal se jednou z předloh RKZ, což přispělo k odhalení falza.⁴⁷ Český překlad z r. 1961 byl pořízen podle nejdůležitějšího zpracování benátským historikem Giambattistou Ramusiem r. 1559.⁴⁸ O tom, jak významnou roli hrála v té době Konstantinopol a Svatá země, svědčí již sám začátek cestopisu, zmiňující se o zastávce pana Mikuláše Pola, otce Markova, a jeho bratra Matouše Pola v Konstantinopoli na jejich první cestě na Východ nedlouho po Markově narození. Zdá se, že v tomto důležitém středověkém obchodním centru měli svoji pobočku, usnadňující jim jejich spojení s Východem.⁴⁹ Vzhledem k vyčtenému tématu naší práce je ještě významnější mise, kterou oběma bratrům uložil čínský panovník –mon-

47 Hš (Hana Šmahelová), Polo, Marco: *Milión*. Slovník světových literárních děl, d. 2, Odeon, Praha 1988, s. 143–144. Ruský překlad: *Kniga Marko Polo*, Moskva 1956. Srov.: R. I. Chlodovskij, *Polo, Marko*. Kratkaja literaturnaja enciklopecija, t. 5. Izd. Sovetskaja enciklopedija, Moskva 1968, s. 847–848.

48 Marco Polo, šlechtic benátský, *Milión o zálezitostech Tatarů a východních Indií*. Přel. Miroslava Mattušová, z jejíž předmluvy na s. 9–15 čerpáme. SNKLHU, Praha 1961. Sr. také Marko Polo, *Milion*. Vyd. Quido Hodura a Bohuslav Horák. Orbis, Praha 1950. Vydání obsahuje přínosné studie: František Svejkovský, *Milion jako jeden z prvních cestopisů ve staročeské literatuře*, s. I–VIII. Bohuslav Horák, *Marko Polo a jeho cestopis*, s. 5–14. Quido Hodura, *Jazyk staročeského Milionu*, s. 1518.

49 Tamtéž, s. 291.

golský dobyvatel Kublaj-chán (1215–1294), když k němu po mnoha cestovních obtížích nakonec doputovali. Požádal je totiž, aby se vydali k římskému papeži s žádostí o vyslání do jeho říše „sta mužů moudrých a dobře znalých víry křesťanské a všech sedmi umění, kteří by dovedli přesvědčit jeho mudrce, že víra křesťanská je lepší a pravdivější než všechny ostatní“ (61). Pověřil pak oba bratry, aby mu při zpáteční cestě přivezli z Jeruzaléma olej z lampy, hořící nad hrobem Ježíše Krista (61–62). To je zřejmý důkaz, jak populární byl tehdy mýtus světla nad hrobem Páně. Z velkolepě plánované cesty křesťanských kleriků do říše Kublajchána sice sešlo vzhledem k její obtížnosti, zájem velkého panovníka však svědčí o věhlasu, jemuž se tehdy křesťanství těšilo. V závěru cestopisu Marka Pola, jenž navštívil a popsal pozoruhodné množství zemí Blízkého východu, Persie, Afghánistánu, Mongolska, Číny, Indie a řady tichomořských ostrovů, je také zmínka o křesťanské zemi ruské a jejích obyvatelích, o nichž se Marco doslechl, že jsou to „velmi krásní, bílí a velcí lidé,“ stejně jako jejich ženy. Jsou sice podrobeni Tatarům, jejich země je však bohatá kožešinami, nerosty a drahými kameny (289–290).

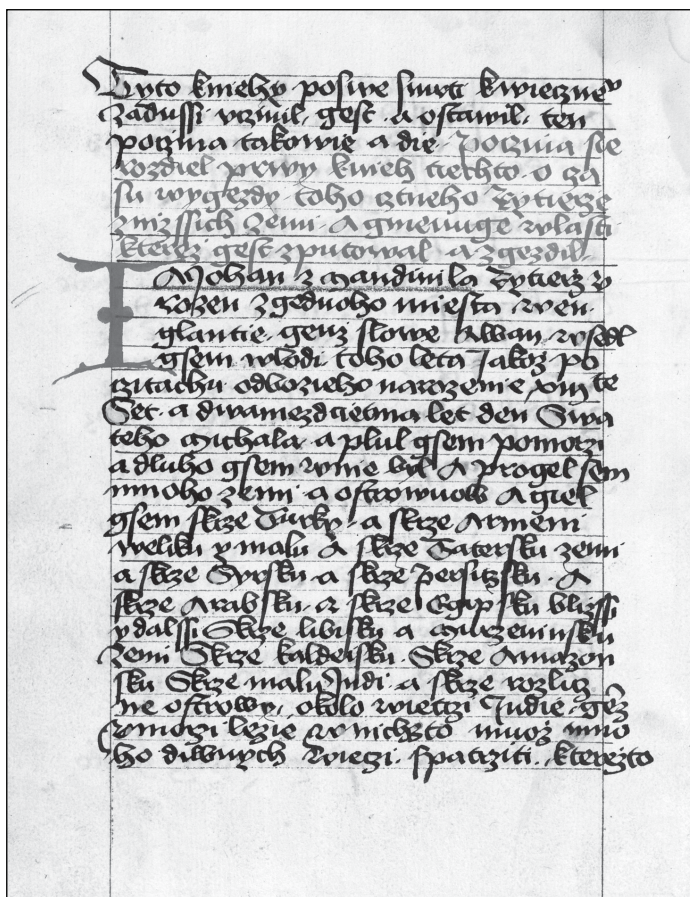
Zcela jiný charakter má *Cestopis tzv. Mandevilla* z poloviny 14. století. Jeho autor, vydávající se za anglického lékaře Johna de Mandevilla,⁵⁰ vytvořil snad nejpopulárnější středověký cestopis, aniž by opustil pohodlí svého domova v Lutychu. Dílo, sepsané latinsky v polovině 14. století pravděpodobně lutyšským lékařem Jeanem de Bourgogne, bylo v průběhu prvního půl století jedním z nejčastěji přepisovaných a překládaných cestopisů, jemuž se na rozdíl od Markova *Miliónu* věřilo. Na závalu nebyla ani jeho složka fantastická, kterou s uspokojením akceptoval nejen čtenář středověký, ale i jeho mnohem mladší potomci. Co vlastně z tohoto podivného díla, o jehož žánrové podstatě se diskutuje, vlastně čtenáře přitahovalo? Určitě to byla funkce dosti proměnlivá. Autor 14. století si nepochybně uvědomoval, že základem úspěchu je především cíl jeho fiktivního putování. Vzhledem ke stále trvajícimu zájmu o Svatou zemi věnoval Palestině a s ní pupeční šňůrou spjatému Egyptu se Sinajským poloostrovem a kultem svaté Kateřiny více než polovinu svého cestopisu. K těmto lokalitám měl ostatně k dispozici nejvíce materiálů, včetně toho nejdůležitějšího – Starého a Nového zákona. Styl jeho tvorby připomíná spirálu s mnoha zákruty, navšak s jediným centrálním bodem, který v závěru šedesáté čtvrté kapitoly definuje ústy českého překladatele, významného husitského spisovatele Vavřince z Březové, zcela jednoznačně v souladu se středověkými představami o uspořádání světa: „A tak kdekoli na velikém moři jest

---

50 Latinsky *Johanes de Monteivilla* (ca 1300–1372), česky v překladu Vavřince z Březové je uvedeno jméno Johan z Mandivila. Srov. elektronická verze českého vydání z r. 1596, dostupná v Moravské zemské knihovně v Brně. Národní knihovna ČR, Praha 2005 (CD-ROM) Vavřinec z Březové (kolem r. 1370–1437) přeložil kroniku kolem r. 1400 z němčiny. Srov. Mandevillův cestopis. In: *Slovník českých spisovatelů*. Čs. spisovatel, Praha 1964, s. 309.

člověk, odtad muož plúti k Jeruzalému, neb uprostřed světa jest Jeruzalém.“⁵¹ I v dalších kapitolách, zvaných rozdiely, jichž je celkem 121, se k některým palestinským legendám ještě vrací, aby se pak přes velkou Arménii a Persii vydal do zaslíbené země středověkých kupců – Indie. Pisatel cestopisu byl natolik obratný a dovedl své čtenáře tak zaujmout vloženými pohádkovými či legendárními příběhy i líčením podivuhodných bytostí bez hlavy či o jedné noze, vyprávěním o Amazonii ovládané ženami, či naopak o ženách žijících

Vavřinec z Březové, rukopis jeho překladu Mandevillova cestopisu z počátku 15. stol.

51 *Cestopis tzv. Mandevilla*, ed. Živá díla minulosti, SNKLHU, Praha 1963, s. 93. Přel. Vavřinec z Březové v letech 1400–1417. Srov. předmluvu Josefa Janáčka, tamtéž s. 7–17, poznámky a vysvětlivky s. 175–190 a závěrečnou studii Fr. Šimka a Miloslava Kaňáka, *Mandeville a jeho cestopis*, s.195–204.

pod nohama mužů, že se jeho dílo stalo skutečným středověkým bestsellerem. Svědčí o tom již sám suchý výčet faktů. V českém prostředí je to množství rukopisů překladu významného husitského spisovatele, dvorského literáta a člena kanceláře Václava IV., Vavřince z Březové (1370–1437), jenž jako předlohu ke svému tlumočení použil německý překlad Otty von Diemeringen. A právě jazyková stránka tohoto významného, svižně psaného překladu, upoutala r. 1796 českého obrozence Václava Krameria. Neutuchající zájem českých editorů tohoto díla ostře kontrastuje s faktem, že český překlad *Milionu* Marka Pola z doby kolem r. 1400 se dochoval jen v jediném exempláři, který nebyl ve starší době vydán.⁵²

Popularita *Cestopisu tzv. Mandevilla* však nedolehla do Ruska, odděleného od ostatní Evropy hradbou třisetleté tatarské okupace, z níž se země vymanila až koncem 15. století. A právě tato doba zvýšeného zájmu o obchodní cesty do dosud málo známých východních zemí, opředených vizemi pohádkového bohatství, je v Rusku spjata s dílem nevšedního významu. V letech 1466–1472 uskutečnil svoji dobrodružnou výpravu do Persie a Indie tverský kupec Afanasij Nikitin. Jako praktický obchodník měl zájem nalézt odbyt pro vlastní zboží a nakoupit nedostupné produkty zámořské. Původně chtěl jet jenom do Persie, kam se právě vracelo šemachinské poselství, vyslané k moskevskému velikému knížeti Ivanu III. (1462–1505). Cestou však Afanasije Nikitina pronásledovala řada neštěstí. Již plavba po Volze do Astrachaně byla pro něho kritická. Jednu jeho loď, jež uvízla na splavu, uloupili Tataři, druhá byla zničena. Do Kaspického moře byl proto nucen jet na lodi šemachinského posla a poté pokračovat po souši přes Derbent do Baku, odkud odcestoval do Persie a poté do Indie. Na zpáteční cestě, kterou zaznamenává až do Kafy, nynější Feodosije, však před Smolenskem r. 1472 zemřel.⁵³ Jediné, co si s sebou do Ruska přivezl, byl deník, kam si zaznamenával nejdůležitější události svého putování. Jeho cestovní zápisky přivezli r. 1475 ruští kupci do Moskvy, kde je odevzdali Vasiliji Mamyrevu, písaři moskevského velikého knížete Ivana III.⁵⁴ Uloženy byly do II. Sofijského letopisu s vročením 1475.⁵⁵ Památka poté

---

52 Tamtéž, s. 201. Zájem o *Cestopis* tzv. *Mandevilla* se projevil v současné době v souvislosti s židovskou problematikou v Arménii, o níž se autor smyšleného cestopisu zmiňuje v 65. a 66. kapitole jako o Malé a Veliké Arménii, kudy poutník putuje do Persie. I tato místa jsou v jeho podání spjata s pohádkovými příběhy. Srov. <http://www.google.cz/search?hl=cs&source=hp&biw=1280&bih=792&q=Путешествие+МАНДЕВИЛЛА>.

53 N. K. Gudzij, o. c., s. 255–256.

54 Vincenc Lesný, *Předmluva* k prvnímu českému překladu Nikitinova cestopisu: Putování ruského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře. Slovanské nakl., Praha 1951, s. 13–31, cit. s. 29.

55 Srov. *Polnoje sobranije russkich letopisej*, t. VI, s. 330–354, kde jsou uveřejněny dvě redakce kopií – úplná Trojická ze 16. stol. a zkrácená Undolská ze 17. stol., srov. ed. Literaturnyje pamjatniki, AN SSSR M.– L. 1948. Srov. N. K. Gudzij, o. c. 256.

upadla na dlouhá léta do zapomnění. Upozornil na ni až N. M. Karamzin, který ji objevil v knihovně Sergijevského kláštera sv. Trojice mezi rukopisy 16. století. Počátek cestopisu otiskl r. 1816 v VI. svazku svých *Dějin ruské říše (Istorija gosudarstva Rossijskogo)*. Začátkem 20. století bylo již známo šest redakcí, z nichž Trojická je nejuplněnější.⁵⁶ Do dějin ruské literatury tato památka vešla pod názvem *Putování ruského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře*⁵⁷ (Chožděnije za tri morja Afanasija Nikitina). Dílo nevelké rozsahem je pozoruhodné z několika aspektů. Především jeho autorem není příslušník kléru, nýbrž představitel střední vrstvy – zámořský kupec, který měl za sebou již jistou zkušenost s obchodováním ve východních zemích, především v Persii. Je to patrné z příhody, v níž líčí, jak mu jeden z jeho perských známých pomohl v konfliktu s indickým chánem, který ho pod hrozbou odnětí veškerého majetku nutil k přijetí islámu. Byl to člověk nejen gramotný, ale do jisté míry vzdělaný, který po celou dobu litoval, že při přepadení přišel o veškeré svoje knihy. Obchodní charakter jeho cesty je patrný nejen z proklamovaného záměru, ale i z celé poetiky jeho cestovních črt. Již v samotném úvodu, kde uvádí ona tři moře, kterými plul: Derbentské neboli Kaspické, Indické a Černé, neboli Istanbulské, svědčí o tom, že nebyl vázán územ středověkých poutníků do Svaté země, kteří ještě dlouho po turecké okupaci Konstantinopole jeho nový název, stejně jako jeho turecké vlastnictví, neuznávali. O laickém původu pisatele svědčí i čistě ruský jazyk, v němž se kromě slov modliteb církevně slovanské výrazy nevyskytují. O jeho filologických schopnostech svědčí arabské, turecké či perské pasáže, jichž autor používá podobně, jako tomu bylo na Západě s latinou – pro vyjádření necenzurních pasáží vesměs erotického charakteru. Jak se však jeho cesta postupně prodlužovala, pronikala východní lexika i do slov modliteb, aby pak vyústila v závěru cestopisu v souvislou modlitbu, psanou azbukou arabsky a částečně persky. Jen církevněslovanský slovesný tvar „pomozi“ v závěrečné prosbě o boží pomoc znovu svědčí o autorově sepětí s pravoslavím, jemuž se nechtěl zpronevěřit ani v nejkritičtějších okamžicích svého putování. A stejně vřelý vztah měl Nikitin i ke své vzdálené ruské domovině, kterou pokládá za nejkrásnější.

V evropském kontextu bývá Nikitinův cestopis hodnocen především jako jedno z prvních autentických svědectví o Indii, jež předčí svou věcností i *Milion* Marca Pola. V chronologickém sledu je pak oceňován fakt, že ruský

---

56 Vincenc Lesný, *Předmluva* k prvnímu českému překladu. O. c., s. 30. Srov. také A. A. Pautkin, „Chožděnije za tri morja“ Afanasija Nikitina. Slovo. Pravoslavnyj obrazovatel'nyj portal. Filologija, Literatura 15 veka. http://www.portal-slovo.ru/philology/37341.php?ELEMENT_ID=37341&SHOWALL_2=1\cit. 2012-2-16.

57 Pod tímto názvem knihu přeložil a vydal spolu s originálem podle citovaného vydání z r. 1948 v redakci akademika V. D. Grekova a dopisující členky AN SSSR -V. P. Adriánové-Peretcové Vincenc Lesný, Slovanské nakladatelství, Praha 1951.

kupec píše o Indii o čtvrt století dříve, než byla uskutečněna první indická plavba proslulého portugalského mořeplavce Vasco da Gamy (1497–1499).⁵⁸ V kontextu dané práce je však především pozoruhodný sám styl Nikitinových cestovních črt. Zájmem o konkrétní životní podmínky v poznávaných zemích, folklorně stylizovanými výčty jednotlivých reálií, cestovní neohrožeností a odvahou, s níž se mu daří překonávat ty nejhorší cestovní peripetie, i schopností navazovat kontakty a přátelství, jež mu následně pomáhá při řešení složitých životních situací – tím vším je blízký českému kupci Martinu Kabátníkovi, který se vydal do Palestiny jako zkušený cestovatel, jenž již dříve poznal život v Orientu.

---

58 Vasco da Gama žil v letech 1460 či 1469 – 24. prosince 1524. Jeho další neméně úspěšné plavby se konaly v letech 1502–1503, 1524, kdy byl jmenován místokrálem Indie. Nové funkce si však příliš neužil, protože po čtyřech měsících skončil.